

Jens Erik Kristensen og Morten Haugaard Jeppesen

Fremskridtet som kosmologisk evolution - indledning til Herbert Spencer, 'Fremskridtet - dets Lov og dets Aarsag'

Den engelske filosof og videnskabsmand Herbert Spencer (1820-1903) er i dag mere berygtet end berømt. Han er berygtet som den, der har stået fadder til læren om 'the survival of the fittest'. Det var som bekendt det udtryk, som Charles Darwin i *Origin of Species* i 1859 med uheldige følger adopterede som et "mere nøjagtigt og stundom lige saa bekvemt" udtryk for sit eget begreb om 'naturlig selektion' og i kombination med Thomas Malthus' (1776-1834) lære om 'kampen for tilværelsen' lagde til grund for sin teori om dyre- og plantearternes afstamning og udvikling.¹ Men det var også det slogan, der i Spencers egen og langt bredere anvendelse af det på spørgsmålet om den sociale evolution gjorde ham til en af fortalere for en biologisk laissez-faire-liberalisme. Hans indædte og evolutionistisk begrundede modstand mod enhver form for fattigforsorg og sociallovgivning lod ham i eftertidens øjne fremstå som en af hovedfigurerne bag det, man fra begyndelsen af vort århundrede har samlet under det diffuse begreb *socialdarwinisme* og fremhævet som en af forudsætningerne for nazismens raceideologi.²

Spencers evolutionsteori

Helt så enkelt er det imidlertid ikke at placere Spencers omfattende og tværvidenskabelige værk, hvis hovedakse udgøres af det ti bind store encyklopædisk anlagte *System of synthetic philosophy*, der udgives i perioden fra 1862 til 1893. I forordet til 4. udgaven fra 1880 af det første bind i systemet, *First Principles*, gør Spencer opmærksom på, at oprindelsen til og programmet for denne evolutionsteoretiske syntese skal søges i to artikler, der begge blev publiceret i 1857. Den ene er artiklen "Progress: its Law and Cause", som vi her har optrykt i Harald Høffdings oversættelse. Den anden er en artikel med titlen "Transcendental Physiology".³

Med titlen 'transcendental fysiologi' hentyder Spencer blandt andet til den tyske biolog Karl Ernst van Baer (1792-1876), der i sin *Entwicklungsgeschichte*

der *Thiere* fra 1828 lagde grunden til den moderne embryologi med påvisningen af fosterudvikling som en forandring fra et ensartet befrugtet æg til en uensartet og højtorganiseret organisme gennem stadige celledifferentieringer. Af dette *ontogenetiske* udviklingsbegreb udleder Spencer det *aprioriske evolutionsprincip*, at man i alle arter af organisme er vidne til en sådan *progres* fra det ensartede til det uensartede, således at den *udfoldede* organisme til sidst fremstår som enheden af funktionel differentiering og reintegration. Det er denne enhed af naturlig progres og udfoldelse, der danner basis for Spencers generaliserende begreb om evolution som 'fremskridt'. Som det fremgår af den foreliggende artikel, mener han her at være på sporet af en *almen lov*, der ikke blot gælder for ethvert organisk 'fremskridt', men for ethvert fremskridt overhovedet i den anorganiske såvel som i den organiske og overorganiske natur.

På denne baggrund kunne Spencer gøre sig til talsmand for en art *kosmisk evolutionisme*, og han blev om nogen den, der i det 19. århundrede formulerede et evolutionært verdensbillede, der omfattede hele universet. Organisme-analoge udviklingsprocesser genfandt han ikke blot i den levende naturs, i menneskenes mentale, i samfundenes eller i teknikkens historiske udvikling, men også i jordklodens, solsystemets og stjernernes udvikling. Antydningen af dette universelle felt for hans teori får vi allerede her i artiklen fra 1857, der med andre ord ikke er nogen tilfældig artikel fra Spencers hånd; den rummer ikke blot nøglen til hans filosofi, men også den programatiske aftegning af de empiriske felter og fænomener, som han i ti store bind fra 1862 til 1893 forsøger at applicere og illustrere sin evolutionsteori på.

Når Spencer i 1880 selv henviser til disse to programatiske artikler fra 1857, sker det blandt andet for at aflive den i samtiden udbredte fordom, der i et vist omfang stadig omgærder hans værk: at hans generelle evolutionsteori i sin oprindelse skulle være tilskyndet og udsprunget af Charles Darwins *Origin of Species*. Dette værk udkom imidlertid først i 1859 (omend det havde ligget færdigformuleret siden begyndelsen af 1850'erne), og det vil sige to år efter Spencer havde offentliggjort sin generelle evolutionshypotese. Han kan derfor hilse Darwins værk velkommen som en regional bekræftelse af hans egen teori, men samtidig må han dog gøre opmærksom på, at der dybest set er tale om forskellige evolutionsteorier, både hvad angår deres oprindelse og deres gyldighedsområde.

Spencer bifalder Darwins tese om, at alle eksisterende former for liv gennem modifikationer nedstammer fra fælles forfædre; han abonnerer jo selv på en lignende idé her i artiklen fra 1857. Men hvad angår selve spørgsmålet om evolutionens principper og årsager, blev Spencer aldrig 'darwinist'. Uden at

bruge begrebet evolution kunne Darwin i 1859 fremlægge en enkeltvidenskabelig og fylogenetisk teori om dyre- og plantearters udvikling, der er biologisk forklarende (under henvisning til faktorer som 'tilpasning', 'variation' og 'selektion'), men opererer med en ikke-teleologisk udviklingsproces (udviklingen kan gå i forskellige retninger og går ikke nødvendigvis fra 'det lavere' mod 'det højere'). Til forskel herfra er Spencers eksplicitte begreb om evolution deskriptivt og tværvideenskabeligt generaliserende. Det er endvidere ontogenetisk og teleologisk i den forstand, at det som antydet henter sin model i organismens udvikling gennem progressive stadier frem mod sin endelige og højeste udfoldelse. Spencer kan derfor tænke *udvikling* helt abstrakt som en stadig *progression* fra det lavere mod det højere - og i kraft heraf bestemme udviklingsprocesser objektivt som 'fremskridt'.⁴ Spencers begreb om evolution er kort sagt langt bredere en Darwins. Hvor Darwin med støtte i et omfattende materiale videnskabeligt kan bevise udviklingens faktum og dens biologisk forklarende mekanisme for plante- og dyrearter, da når Spencer aldrig længere end til at illustrere et abstrakt og homologt princip på alverdens empiriske felter. Dette princip formuleres i *First Principles* (1862) som en almen lov, der siger, at enhver evolution egentlig blot består i en proces, man i dag ville kalde for 'kompleksitets-forøgelse', nemlig i "en forandring fra en ubestemt og usammenhængende homogenitet til en bestemt og sammenhængende heterogenitet gennem kontinuerlige differentieringer og integrationer."

Udvikling som fremskridt

Det er denne almene lov, Spencer her i artiklen foregriber, når han hævder, at "Fremskridt fra det enkelte til det sammensatte gennem en Proces af successive Differentiationer viser sig baade i den tidligste Forandringer i Universet, til hvilke vi kunne slutte tilbage, og i de tidligste Forandringer, vi ad Erfaringens vej kunne godtgøre; det viser sig i Udviklingen af enhver Organisme paa dens Overflade; det viser sig i Samfundets Udvikling baade i Henseende til dets politiske, dets religiøse og dets økonomiske Organisation, og det viser sig i Udviklingen af alle de uendelig mange konkrete og abstrakte Produkter af menneskelig Virksomhed, der udgøre vort daglige Livs Omgivelser. Fra den fjernest liggende Fortid, Videnskaben kan naa, lige op til Gaarsdagens nye Opfindelser er det Omdannelsen af det ensartede til det uensartede, hvori Fremskridtet væsentlig bestaar."

Når Spencer i artiklen kan operere med en idé om 'Fremskridtet i sig selv', så taler han med andre ord på universets og de naturlige organismers vegne. Hvor

Oplysningstiden havde fremlagt et historiefilosofisk begreb om fremskridt, der isoleret angik den menneskelige civilisationen indenfor rammerne af en statisk natur, da indlejres den menneskelige udviklingshistorie nu med Spencer i en mere overordnet evolutionær proces, der principielt omfatter hele universet og i sin helhed udgør et fremskridt. Han kan derfor hævde, at det 'virkelige Fremskridt' ikke skal måles ud fra de menneskelige lykke- eller godhedsforestillingerers teleologi; det angår derimod de 'Forandringer i Menneskets Indre' eller i 'Samfundsorganismens indre Bygning', der har medført det, vi almindeligvis erfarer og betegner som fremskridt. Lige så lidt som denne form for fremskridt har sin årsag i menneskelige handlinger og sociale læreprocesser, kan det hente sin normativitet fra de menneskelige vurderinger. Når fremskridtet således er blevet anonymiseret og gjort til en naturlig og lovmæssig udviklingsproces, kan det derimod hæmmes af eller komme i konflikt med de menneskelige fremskridtsforestillinger. Og det er præcist, hvad der sker, når dette biologisk-objektivistiske begreb om fremskridt gøres gældende i forhold til den sociale evolution.

Spencer, sociologien og socialdarwinismen

Til trods for sine encyklopædiske ambitioner var Spencers evolutionære overvejelser og beskrivelser nemlig først og fremmest centreret om det sociologiske og antropologiske felt. Sammen med Auguste Comte hører Spencer til den moderne sociologis (for)fædre. Som Comte vil han grundlægge en sociologi efter naturvidenskabelig forbillede og gør det på baggrund af en stadieteori for den sociale evolution, men hvor Comte tænkte sin sociologi som en 'social fysik', hvis genstand først og fremmest er den sociale orden, da bliver Spencers sociologi via organismeanalogen snarere en 'social biologi', en lære om den sociale organismes evolution følgende den almene lov om en progressiv differentiering og integration på et stadig højere niveau. Men trods det noget abstrakte udgangspunkt og den til tider lidt komiske brug af organismealogier (som for eksempel når han sammenligner håndværks-fag med ernæringsorganer eller købmænd med åresystemet i den menneskelige krop), trækker Spencer i sine sociologiske fremstillinger faktisk på et omfattende (historisk-etnografisk) materiale, hvilket gør hans teori om den sociale evolution mere empirisk-konkret og detaljeret end Comtes. Spencer er sig den historiske udviklings kompleksitet mere bevidst end man skulle tro ud fra hans relativ enkle og unilinære udviklingsmodel.

Den afgørende drivkraft bag menneskehedens sociale evolution er 'kampen

for tilværelsen' og 'den bedst egnedes overlevelse' og først i kraft af disse momenter udgør også den sociale evolution et 'fremskridt'. Denne grundlæggende idé om fremskridt gennem kamp forsøger Spencer at skildre som overgangen fra det primitive jæger- og samlerstadium med dets ensartede og isolerede familier og fraværet af funktionel specialisering og uddifferentiering til den komplekse, arbejdsdelte og funktionelt uddifferentierede og reintegrerede industrielle civilisation.⁵ I denne forbindelse behandles blandt andet det centrale spørgsmål om 'urmennesket', hvis afgørende problem var overlevelsen i en verden af fjendtlige dyrearter. Et vilkår, der hos urmennesket fremtvang udviklingen af en 'vilje til at dræbe' og som på en afgørende måde kom til at præge eller 'differentiere' hele dets karakter. De menneskeflokkede, der ikke udviklede denne evne eller vilje, var dømt til udryddelse som ikke-overlevelsedydelige. Det er i denne sammenhæng Spencers udvikler sin formulering om 'survival of the fittest'. Viljen til at dræbe indskrænker sig imidlertid ikke til drabet på subhumane dyrearter, det udvider sig nødvendigvis også til medmenneskene og især dem, der ikke tilhører ens egen flok. Derfor udgør krigsførelse og militarisme væsentlige kendetegn ved menneskehedens tidlige fase, hvor mindre effektive samfund såvel som biologisk og mentalt svage individer elimineres i kampen for tilværelsen. Men gennem interne differentieringer, udviklet arbejdsdeling og specialisering når samfundene ifølge Spencer frem til stadig mere fredelige industrielle former, der er kendetegnet ved blandt andet antimilitarisme, demokrati, handlingsfrihed og ejendomsret. Her er der ikke længere brug for hverken krigsførelse, militær eller regeringer, da der vil gøre sig en harmoni gældende mellem offentlige og private interesser ved en samtidig maximering af den enkelte samfundsmedlemmers lykke. Denne tilstand anser han for delvist opnået i England, men med imperialismens og kolonialismens opkomst øjner han en rebarbarisering og et omsving til militarisme såvel som til en ny centralisering og statsindblanding, som han som inkarneret liberalist bekæmper. Hans kritik af Englands koloniale ekspansionspolitik kommer derfor til at stå i en besynderlig kontrast til den politisk-ideologiske udnyttelse af hans slogan om 'survival of the fittest' som legitimation for kolonialisme og racisme. Denne modsigelse tog Spencer dog ikke selv notits af, han klamrede sig til sin liberal-evolutionistiske utopi om en endelig og fuldstændig tilpasning af den menneskelige natur til den sociale tilstand.

Ikke desto mindre er Spencer med en vis ret kommet til at fremstå som selve indbegrebet af den 'socialdarwinisme', der vandt udbredelse i den sociale og politiske tænkning mellem 1870 og 1918. Omend 'socialdarwinisme' er et temmeligt diffust begreb, så bruges det helt overordnet om enhver bestræbelse

på at forklare samfundets opbygning og udvikling ved hjælp af darwinistiske og dermed biologiske begreber.⁶ Det er dog værd afslutningsvis at fremhæve, at centrale slogans i det socialdarwinistiske vokabular som 'kampen om tilværelsen' og 'den bedst egnedes overlevelse', er udtryk, der i deres udspring hos Malthus og Spencer allerede i udgangspunktet angår den sociale og politiske realitet - først og fremmest overbefolknings- og fattigdomsproblemet - før de med Darwin gøres til begreber og forklaringsprincipper for den biologiske evolution. Omvendt muliggjorde dette forhold netop diverse fortolkninger og ideologiske overføringer af Darwins strengt biologiske teori på den sociale realitet. Som oftest trækker socialdarwinistiske argumenter derfor mere på Malthus og Spencer end på Darwin, hvorfor man også har foreslået at tale om 'spencerianisme' snarere end 'socialdarwinisme'.

Spørgsmålet om det idehistoriske forhold mellem socialdarwinismen, Spencer og Darwin er stadig genstand for diskussion. Blot er det misvisende at læse Spencers værk som den filosofi og sociologi, man kunne uddrage af Darwins værk - ikke mindst fordi Spencer i forhold til Darwins anonymiserede og ikke-teleologiske begreb om udvikling netop restaurerer et begreb om fremskridt og om et mål, der er aftegnet i og for den naturlige evolutionsproces, hvis universelle love også gælder for de menneskelige samfunds evolution.

¹ Jvf. Charles Darwin, *Arternes oprindelse* (1859), Kbh, 1981, s. 88. Lad os for god ordens skyld nævne, at den oprindelige og fulde titel på Darwins værk var: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle of Life*.

² Se f.eks. Jacques Barzun, *Darwin, Marx and Wagner*, New York 1941, samt Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York 1951, kap. 6. Indføringer i socialdarwinismen og Spencers rolle heri finder man hos Erik Schroll-Fleischer: Socialdarwinisme - evolutionsbiologi mellem laissez-faire liberalisme, socialisme og imperialisme in: *Philosophia*, årg. 12, nr. 1-2, Århus 1983, samt hos Bent Sigurd Hansen: Socialdarwinisme!, in: *Nordisk Forum* nr. 34, Kbh. 1982. Øyvind Foss redegør i bogen *Drab i videnskabens navn*, Århus 1988 for de socialdarwinistiske momenter i nazismen eutanasi-program i 1930'erne.

³ Begge artikler er optrykt i H. Spencer: *Essays*, London 1893.

⁴ Aktualiteten i denne forskel mellem Darwins og Spencers evolutionsbegreber er behandlet mere udførligt i E. Schroll-Fleischer: Evolutionære modeller i kulturvidenskaberne in: Scholl-Fleischer (red.), *Evolution, kultur og samfund*, Herning 1983.

⁵ Spencers stadieteori er udfoldet i *The Principles of Sociology*, V. del, kap. 17-19

⁶ Jvf. Schroll-Fleischer, op.cit.